

Miloslav Jehlička

L e v T o l s t o j u n á s

/1913 - 1943 /

Historii českého vztažku k L.N.Tolstému lze přirovnat k dramatu plnému vzruchu, bojů a překvapujících zvratů a obrátů. Působil na naše myšlení a umělecké dění v důležitých etapách vývoje, kdy náš národ dovršoval své kulturní a politické obrození a česká literatura dospívala ke své zralosti a rozkvětu. Autorita Tolstého jako geniálního umělce a velkého humanisty dostoupila vrcholu v třicetiletí před první světovou válkou. Oplodňoval tehdy svými názory a obrazy český duchovní život, vyvolával polemiky a diskuse o aktuálních společenských a mravních otázkách a přispíval myšlenkovému i uměleckému zrání řady našich myslitelů a umělců. Málokomu z významnějších slovanských tvůrců se dostalo tolika nadšených projevů z pera českých básníků a prozaiků jako jemu.

Světová válka dala tragicky za pravdu Tolstému jako kritikovi starého světa. Zároveň však trpké zkušenosti, kterými prošly masy lidí za války a revoluce, pohřbily jeho utopické sny o změně společnosti cestou neodpírání zlu násilím. Jeho učení ztratilo alespoň na evropském kontinentě svou politickou ožehavost a působivost. Tolstoj umělec touto očistou od Tolstého náboženského proroka neutrpěl a nijak nepoklesl na stupnici uměleckých hodnot našeho věku. Odkaz Tolstého byl natolik silný a živý, že znovu sehrál svou roli ve společenských a kulturních zápasech první republiky. Zostření a poklesy třídního boje se promítaly do oblastí myšlení a literatury a odrážely se i v českém poměru k Tolstému v různých

etapách vývoje předanichovské republiky. Ve srovnání s předválečným obdobím se však rozsah a dosah jeho působení zúžil. Starší příslušníci nové literární generace stačili ještě zaujmout k němu stanovisko před válkou/M. Majerová, bratři Čapkové/, ale literární mládež se o něho skoro nezajímala. Nové básnické směry, vitalismus, poetismus, proletářská poezie a později spirituální básnictví, i avantgaraní próza se příliš vzdálily od starého umění, jež vycházelo z převálečného individualismu idealistického zaměření a žilo duchovními problémy a psychologismem, a programové se distancovaly od realismu 19. století. Levá fronta se u nás orientovala na mladé sovětské umění pro jeho socialistickou ideovost i avantgardismus. Mladí překladatelé se zaujali Blichem, Majakovským, Jeseninem, Pastěrnkem; ze sovětských prozaiků k nám uváděli hlavně socialistické realisty Gorkého, Fedina, Fadějeva, A. Tolstého, Glackova, Erenburg, Panfjorova, Ostrovského, Šolochova - vedle Pilňaka, Zoščenka, Ivanova, Tyňanova a Šklovského. Kromě toho se však rozrostlo překládání z autorů symbolistického a pozdně realistického směru z nichž mnozí emigrovali a žili většinou v Paříži, někteří i u nás, např.² Averčenko, Čirikova, Merežkovského aj. U skupiny levicových intelektuálů se objevil i rappisticky nevraživý poměr ke klasickým hodnotám zděděným z předchozí epochy. Válka obnažila svět a člověka až do samých základů, otřásla dosavadními jistotami; lidé i u nás hledali odpověď na problém zla a utrpení spíše u spisovatele, s nímž Tolstoj od počátku soutěžil o prvenství, u Dostojevského, jenž novým požadavkům více vyhovoval svou poetikou blízkou ~~sovětskému~~ expresionismu, svým zahleděním v zlověstnou tvář moderního světa. Též obec filozofická u nás směřovala jinam, odklánějíc se od duchovnědných směrů k americké filozofii.

Avšak silný tábor buržoazní inteligence, zvláště starší jeho příslušníci odchovaní ruským románem a osvědčení jeho znalci, posílení ještě přílivem ruské emigrace, znovu se chopili Tolstého a učinili z něho svou ideovou zbraň, jež svou vr^{ch}olnou hodnotou a popularitou vzbuzovala obecný respekt. Oživení zájmu o Tolstého přispělo i to, že významní evropští spisovatelé se nadále zabývali Tolstým a často teprve po válce rezovali svůj dávný vztah k ruskému géniovi v knihách a esejích velkého kulturního dosahu/Th. Mann, R. Rolland/. Na pokrokové příslušníky naší inteligence silně působilo, že význam a vzhlas Tolstého neustále rostl - hlavně zásluhou Lenina a Lunačarského v Sovětském Rusku, kde i mladí sovětské prozaické programově navázali na jeho realistické umění.

Rozhodujícím faktorem pro oživení zájmu o Tolstého však bylo, že měl u nás autoritu a lásku širokých čtenářských vrstev a že různé složky jeho tvorby byly schopny i ve změněných podmínkách plnit různé funkce, nejen estetickou a poznávací, ale i výchovnou a osvětovou. Paradoxem je - ne zcela neobvyklým v dějinách kultury -, že v době, kdy se od Tolstého odcházel mladě část tvůrčí inteligence, vyvrcholila ediční činnost, spojená s Tolstým: do řad čtenářstva se doslova valily jednotlivé edice i celé soubory spisů.

Po válce se nejdříve ozvaly osvědčené firmy Otto a Vilímek s menšími věcmi: Cesta životem, Tolstoj mládeži, Tolstoj své ženě. Pak se ~~manžela~~ zaktivizovala venkovská nakladatelství, která již před válkou udělala mnoho pro rozšíření Tolstého děl menšího rozsahu. I nyní v Pacově, Klatovech, Plzni, Českých Budějovicích vyšly v roce 1919-1920 Pohádky z první čítanky, Listy Kavkazský zajatec, Povídky z Tolstého čítanky, Kreutzerova sonáta. O několik let později k nim ještě přibýly Otec Sergej, Stát a církev a znovu Kavkazský zajatec a Kreutzerova sonáta. Poté Ottova firma se odhodlala vrátit k původním plánům a

znovu vydala v letech 1921-22 tři základní romány Tolstého v překladech Ruské knihovny. V letech dočasné stabilizace kapitalismu začala nakladatelství chrlit sebrané spisy: v letech 1923-25 J.R. Vilímek vydal dvacet svazků Tolstého jako pokračování jeho předválečných spisů, vesměs v druhém a třetím vydání a většinou s ilustracemi. Leichterovo nakladatelství se zaměřilo na menší práce a vydalo opět Kavkazského zajatce, Knížku pro lid, Aruh četby, Pohádku o Honzovi. Další vydavatelsví pražská a venkovská publikovala Vládu temna, Nadbytek, znovu Kreutzerovu sonátu aj. Připojilo se k nim i komunistické nakladatelství s edicí Pohádky o Ivanu Hlupákově. S ideově politickým záměrem založil B. Kočí Knihovnu L.N. Tolstého a v krátké době /1923-25/ vydal v šestadvaceti svazcích soubor náboženských, etických a tendenčních spisů "velkého myslitele ruského". Českému čtenářstvu se takto zpřístupnila díla Co máme tedy dělat?, V co věřím, Úvahy náboženské, Křesťanské učení, Co jest to umění?, Sociální otázky, O životě, Království boží ve vás atd. se zdůvodněním, že mají být posilou těm, "kdož touží v rozvrácené době nynější po mravní obrodě" a hledají "smysl života" v novém náboženství". Aktuální v této době měla být zvláště sociální díla Tolstého, v nichž byly soustředěny argumenty "křesťanského socialisty" Tolstého proti vědeckému socialismu a dělnickému hnutí. Vydavatelská horečka vyvrcholila v letech dvou jubileí 1928 a 1930. Ottovo nakladatelství se prezentovalo Jubilejním vydáním spisů L.N. Tolstého k 100. výročí narozenin. Jeho pořadatel Vincenc Červinka do něho zahrnul v jednadvaceti svazcích většinou ve starších překladech povídky, romány, eseje i úvahy filozofické. Ze spisů Tolstého zde byly nové První vzpomínky a vzpomínky na dětství a Povídky a hry kdysi potlačované, ze spisů o Tolstém Záhada Tolstého/dle titulní práce M. Aldanova/ a memoárový svazek L.N. Tolstoj v zrcadle současníků.

Zvláštní pozornosti si zasluhuje jednadvacet svazků Tolstého, vydaných v knižnici redigované F.X. Šaldou, kde se poprvé sešlo kolem Tolstého několik předních představitelů mladší překladatelské generace. Jednotlivá díla vycházela v těchto letech najednou v řadě nakladatelství, Vojna a mir u čtyř firem ve čtyřech různých překladech, Kreutzerova sonáta ve třech nakladatelstvích ve třech různých zněních,

Vzkříšení vydáno šestkrát, Anna Kareninová pětkrát. Většina těchto edic byla "lidová", některá však byla vybavena lépe, s ilustracemi českých i ruských malířů/V. Maška, F. Rieho, A. V. Slavíčka, L. Pastěrnaka, L. Šmarinova, A. P. Apsita aj./Nelze se divit, že po takové vydavatelské explozi v příštích letech nastal útlum. Přesycenost trhu, hubená krizová léta a narůstající hrozba fašismu zřejmě byly příčinou chudé zně tolstojevských edic v 30. letech. Vyšla jen dílka výchovného a tendenčního rázu: Dětská moudrost, O lásce k bližnímu, Zlo a jak se odstraňuje. Jako bibliofilský skvost v nich září u Neuberta roku 1935 vydaná Pavlem Lisnerem pohádka O králi Asarchadonovi s kresbami Cyrila Boudy.

Těžká léta hitlerovské okupace a druhé světové války byla léty temna i z hlediska vydávání Tolstého. Ještě před napadením Sovětského svazu fašistickými armádami byly vydány roku 1941 Vzkříšení, Kavkazský zajatec s dalšími povídkami, pěkná knížka Malým dětem a Apoštolské listy Tolstého. V nejhorších letech války Tolstého epos o neporazitelném hrdinství ruského národa byla i pro nás živým zdrojem mravní síly a nadějí. A oživení tehdejších pocitů nad svazky Tolstého ocitujeme tu slova německé antifašistky Anny Seghersové, napsaná v emigraci za oceánem: "V situaci, jež se nám zdála někdy bezvýchodnou, četli jsme ty strohé klasické řádky o hlášení Kutuzova císaři, že Napoleon s vojsky opustil Moskvu. Necbyťe jné prostý, ale stále narůstající výklad událostí, který začíná příjezdem kurýra a končí odmítnutím Kutuzova uzavřít a uchvatitelem nabízený mír, na nás působil ohromnou přitažlivou silou. Avšak nešlo jen o historickou analogii, ani jen o naději, že událostí vezmou podobný obrát. Daleko bezprostředněji - jako účinný lék, předepsaný lékařem - působila na naše unavená, strachem přeplněná srdce jasná čistota, nezlozná, krajně výrazná síla vyprávění. Zde bylo všechno: nenávisť k halasně frází, k člověka nedůstojné násilnické chtivosti, k nesmyslnému hysterickému válečnému pokřiku." Bylo proto zákonité, že ve sborníku Věčná Rus, vydaném ve Svobodě hned po osvobození Sovětskou armádou, byl Tolstoj zastoupen množstvím citací ze svých děl.

V letech 1945-48 z Tolstého vyšly: znovu Kavkazský zajatec - tentokrát už pro potřeby školního vyučování v knihovničce

ruské četby pro mládež —, Anna Kareninová, Otec Sergej, Popisy Tolstého R. Rollandovi, Dětství, Chlapectví a Jinočství s úvodem B. Mathesia, oblíbené vyprávění o bratru Palečkovi s doslovem Josefa Kopty a pro mladé čtenáře O ruském lidu, čtech a zvěřátkách.

Od 30. roku se setkáváme v edicích Tolstého s novými jmény překladatelů: s Bohumilem Mathesiem/přeložil Kozáky pro melantrišské vydání/, Bohuslavem Ilkem/překladatelem dvou svazků Vojny a míru a Kreutzerovy sonáty/, básníkem Josefem Horou/překladatelem Vzkříšení/, s Václavem Koenigem, B. Mužíkem, Petrem Křížkou, Petrem Benkem a dalšími. S generačním střídáním překladatelů došlo i ke změně překladatelské metody. Nová škola, zaměřená polemicky proti překladatelství moderny a Ruské knihovny, metodologicky vycházela z pojetí literárního díla jako artefaktu, jehož podstatu spatřovala v něm samém a v jeho společenské funkci. Proti otíživější ctické věrnosti vyzvedala "volnost" překladu, který měl zapadat do domácího kulturního prostředí a přizpůsobit se estetické a jazykové normě moderní české literatury. Substituční metodou, "přebásněním" originálu, měl vzniknout překlad jako nová aktuální umělecká hodnota. Kvalitou překladu se stala výraznost, novost jazykových prostředků i ozvláštňování. Z uvedených hledisek se řešil i převod ruských reálií/Mathesius se vyjádřil o praxi Ruské knihovny ironicky takto: "Bylo možno jednak zachovat takzvanou vůni ruského života, přepisovat do češtiny ruský originál se všemi báňušky, sudaryňami, matuškami a holoubky, to jest překládat tak, jak se z ruštiny překládalo ještě dlouho po válce a ještě druhy překládá, přičemž se český čtenář mohl z úzkostlivě přečešťovaných ruských děl naučit slušně rusky."/V překladech Tolstého se mladší překladatelé vyhnuli určitým krajnostem nové metody/k nimž došel Mathesius např. při převodu her, Revizora nebo Peer Gynta/. Umělecká díla Tolstého získala novými převody na estetické působivosti a čtivosti. S malými jazykovými úpravami jejich reedice byly otiskovány donedávna.

První etapa zápasu o pokrokový výklad odkazu Tolstého za první republiky je spjata s ideovým a politickým vývojem S. K. Neumanna. Tento anarchistický buřič a bojovník proti měšťáctví všele uvítal vznik československé samostatnosti, ale rozčarován

z třídního panství buržoazie ho brzy přivedlo na cestu k ruské revoluci, k bolševikům, ke komunistické straně. Jako pro řadu významných pokrokových osobností Západu, A. France, H. Barbusse, R. Rollanda sehrál v tomto vývoji svou roli příklad M. Gorkého, který, po určitých výhradách pevně přiklnul k revoluci.

Jedním z nejožehavějších problémů, který i Neumann musel řešit při přechodu na platformu komunistické stranickosti, byl vztah ke kulturnímu dědictví minulosti, jehož důležitou součástí byl poměr k ruskému klasickému románu a k folklóru zvláště u nás živý. Marxistickou, proletkultovskému obrazoborectví odporující odpověď na tuto otázku našel český levý intelektuál u velkých osobností proletářského hnutí a kultury Rosy Luxemburgové, Maxima Gorkého i samotného V. I. Lenina. Proto už v roce 1920 otiskl v rámci práce Rosy Luxemburgové Duše ruské literatury. Článek Luxemburgové nebyl prost omylů, ale přesvědčivě S. K. Neumannovi ukázal, v čem spočívá velikost, trvalá hodnota a význam ruské klasické literatury pro proletářskou kulturu. Luxemburgová psala: Význačné pro ruskou literaturu, tak náhle vyrostlou, je, že se zrodila z opozice k panským režimům, z ducha boje. Po celé XIX. století nese zřetelně toto znamení. Odtud možno i vysvětliti bohatství i hloubku jejího duchovního obsahu, úplnosti i originalitu umělecké formy, ale především její sociální sílu. Ruská literatura se stala pod carismem mocí veřejného života jako v žádné zemi a v žádné době a zůstává po století na svém místě, až do doby, kdy je vystřídána materiální mocí lidových mas, až se slovo stává daven. Krásná literatura to byla, která vydobyla polcasíjskému státu místo ve světové kultuře, která zbořila čínskou zeď, postavenou absolutismem, a vystavěla most

k Západu, aby se zde objevila jako nejen někdo, kdo běže, ale i kdo dává, nejen jako zákyně, ale i jako učitelka. Stačí, uvedu-li tři jména: Tolstoj, Gogol, Dostojevskij." Německá revolucionářka se netajila kritikou jejich ideového zaměření. "Tolstojovy mystické názory vyjadřují přinejmenším reakcionářské tendence." Přesto však jeho tvorba na nás působí "povzbuzujícím, osvobozujícím". Jak vysvětlit tento paradox? "To proto: jejich východisko není reakcionářské a jejich myšlení a cítění neovládá sociální nenávisť, úzkost, egoismus tříd, pevné utkvění na jsoucím pořádku, nýbrž opačně láska k lidstvu a hluboký pocit odpovědnosti za sociální bezpráví." Teoretickou tézi, o níž opírala svůj pozitivní vztah k uměleckému dědictví minulosti, zformulovala takto: "U pravých umělců je vedlejší sociální recept, který doporučují. Směrodatný je pramen jejich umění, jeho živoucí duch, a nikoli cíl, který si vědomě vytvářejí." Úskalí tohoto názoru, jenž v podstatě poučenoval roli světového názoru v umělecké tvorbě, nebylo v těch letech ještě patrné a zjevné. Luxemburgová nedospěla také k určení té historicko-sociologické základny, z níž pramenil i pokrokový význam uměleckých děl i reakční složky světového názoru. Pro Neumanna bylo však stanovisko R. Luxemburgové natolik přesvědčivé a důsazné, že mu pomohlo revidovat dosavadní vztah k ruské klasice, v níž předtím viděl jen její reakční a konzervativní tendence.

O snaze důsledně se vyrovnat s tímto problémem svědčilo, že v zápětí otiskl v Kmeni Gorkého Vzpomínky na Lva Tolstého /1920-21/, jež brzy nato vydal i knižně jako 21. svazek Edice Června. A v roce 1921 upozornil na tuto vzácnou pub-

likaci v Rudém právu recenzí, nazvanou - s využitím slov Gorkého - knížka o člověku bohupodobném. Celým svým naturelem a vývojem, v němž neustále protecovsky překenal svůj včerešek, byl S.K. Neumann povolán sehrát pokrokovou roli jako roštilatel falešných mýtů a legend buržoazní republiky. Patřil k nim též po převratě znovu ožívající mýtus o Tolstém jako o "starém proroku bílém", hlásajícím lásku a smíření, o "apoteleovi lidskosti a míru", mýtus, který vytvořili idealističtí filozofové, básníci a udržovali tolstojovci. Dvě vydání a zvláštní recenze svědčily o tom, že Neumannovi velmi záleželo na tom, aby se Gorkého knížka u nás hodně rozšířila. Gorkij ve svých Vzpomínkách přes svůj střízlivý a kritický pohled na Tolstého se nemohl ubránit obdivu k složité osobnosti jasnopoljanského starce. Porovnával ho ke starému čaroději, který zná všechny počátky a cíle. Připodobnil ho k ruskému bohu, který není příliš velebný, ale zato "je možná chytřejší než všichni ostatní bohové". Je to člověk bohupodobný. Ale především č l o v ě k , člověk nejlidštější, podslupkou proroka a křesťana nejpozemštější z lidí, "člověk složitý, rozporný a nádherný v každém směru"; a Gorkij ho takto představuje v obvyklých denních situacích, drobných příhodách, v besedách o mužicích, bohu, ženách a mnohém jiném.

Na hlubokou spřízněnost S.K. Neumanna s Gorkym ukazuje s začátek recenze, který je vlastně jakýmsi vyznáním materialistické víry českého básníka: "Naše lidství je naším bohatstvím. Kdyby bylo vyšlo z ruky nějakého všemohoucího střítele, bylo by to dílo jistě velmi nepodařené, bastardní, a ubohým lidem, nezbyvalo by než zoufat nad lidským osudem. Ale poněvadž jsme produkt přírody, v níž všechno se mění a vyvíjí, poněvadž jsme nebyli stvoření hotoví, nýbrž rodíme

se pomalu podle přírodních pravidel, má naše lidství v sobě zárodky ohromných možností, jest nám možno doufat, že z dneš peridy neuvědomělosti pronikneme k vyšším periodám, a můžeme hleděti na život a vývoj lidského rodu jako na velkolepý zplný sice tragiky, bez níž není na světě nic velikého, zároveň však na sobě samém z vůle přírody provádějící tvůrčí dílo ohromných rozměrů a povznášející hloubky." To jest hledisko z něhož Neumann přistupuje k takové tvůrčí individualitě, jakou byl Tolstoj. Neboť čím se člověk stává velkým? "Ieprve prací, především prací na sobě samém, zápasem, především zápasem se sebou samým, utrpením, potem a krví povznese se a stane se tvůrčím člověkem." Pasaž, v níž S. K. Neumann objasňuje lidskou velikost Tolstého, stojí za to celou ocitovat; je krásná: "Boží zajištění stvoření byli lidmi podle obrazu člověka, L. N. Tolstoj mohl být zcela dobře jedním takovým obrazem, podle něhož stvořen byl bůh. Nebyl sice vševidoucí, ale měl ohromnou zkušenost s lidmi a světem, pronikl k základním problémům světa a v čestném, chrabrém a strastiplném zápase hleděl se vypořádati se vším, co bylo nad ním. Nebyl věčný, ale rozrostl se životem tak široce, že sám mohl zapochybovati o své nesmrtelnosti, nehledíc k nesmrtelnosti jeho díla tvůrčího. Nebyl všemohoucí, ale i v mužické rubašce zůstal bářinem čisté a vznešené krve, který směl všecko, protože všecko u něho rodilo se z bolestného vnitřního boje a prahy po koruně mučednické. Nebyl svatý, ale všecko, co učinil, bylo posvěceno jeho velikostí a tím vnitřním utrpením, které prostoupilo celé jeho stáří. A jeho chytrácky blyskající očka prozrazovala, že hraje zároveň promyšlenou hru, jakou jen boží a tolstojové mohou hráti, aniž jich nazvou šarlatány." Neumann zde vskutku se stanoviska své vlastní osobnosti, procházející

přerodem, vystihl podstatný rys tvůrčí biografie Tolstého - připomeňme si v této souvislosti jeho vyznání z deníku mladých let: "Věčný nepokoj, práce, boj, strádání, to jsou nezbytné podmínky pro každého člověka... Abychom mohli žít čestně, musíme se rvát, bít, mýlit se ... a stále bojovat a trpět. Neboť klid je duševní podlost..."

Český kritický obdivovatel Tolstého uznával, že na jeho stanovisku měl největší zásluhu sám Gorkij a domyšlel demytizující záměr jeho Vzpomínek takto: "Lev Nikolajevič Tolstoj byl takový zjev, opředený legendou, legendou, kterou vytvořila pokrytecká sekta v zájmu sektářů, nikoli v zájmu mistra, jak už to bývá na světě. Bloudí jej milovali skrze tuto legendu, nevěřící chytráci velebili Tolstojovu víru, protože jeho učení daly se tu a tam paralyzovati nebezpečnější snahy podvrátit; soudní lidé ctili jej jako velikého spisovatele. Tolstoj jako člověk zůstával zkreslen a utajen..." Vyznačil zde ve zkratce tři dosavadní česká stanoviska k Tolstému - i s narážkou na to, že tolstojovství mělo ale záměru "nevěřících chytřáků", tj. buržoazních liberálů sehrát roli prostředku paralyzujícího revolučnost dělnictva. Gorkij učinil hrdinou své knížky Tolstého bez legendární svatozáře, zachránil ho "v jeho krásném lidství"; tím se stala "poučná, povzbuzující, posilující, hluboká a radostná, místy i božsky veselá. Čtete ji, chcete-li z lidství největších čerpat posilu na cestě svého vlastního lidství za revolučním činem." Lev Tolstoj nově Gorkým a S.K. Neumannem pochopený a očištěný od nánosu idealistických výkladů se měl stát inspirátorem revoluční aktivity.

Na další rozvinutí Neumannovy pokrokové koncepce Tolstého si však česká veřejnost musela počkat ještě řadu let. Zatím se hojně rozmnožila rozmanitá a různě hodnocená memoárová literatura o ruském spisovateli, jehož biografie stále dráždila nejen

zvědavost, ale i dotěrnou zvědavost. Senzacechtivé intereso-
valy hlavně poslední roky života Tolstého, napjaté poměry
v hraběcí rodině a okolnosti útěku dvaosmdesátiletého
starce z Jasně Poljany. Dokumentární hodnotou se vyznačovala
kniha V. F. Bulgakova L. N. Tolstoj v posledním roce svého ži-
vota/1925/ a překlad Birjukovova spisu Vzpomínky a listy
L. N. Tolstého, který v roce 1925 vyšel u nás už po druhé.
Z memoárových děl se v polovině 20. let u nás dále objevily:
Jasnopoljanské zápisky Dušana Jakovického, mé vzpomínky Ilji
L. Tolstého, Československé vzpomínky na Jasnou Poljanu, prav-
da o mém otci od syna Tolstého Iva Lvoviče a Tolstého De-
ník. Josef Hostovský v knize Tragika v životě a díle ruských
spisovatelů/1925/ pojímal tvorbu svého oblíbeného autora
autobiograficky s důrazem na tragické stránky jeho života
a ruských poměrů. V 30. letech o životních osudech Tolstého
psal a přednášel Valentin Bulgakov, poslední tajemník Tol-
stého a znalec jeho biografie, který se po roce 1945 vrátil
do Sovětského svazu a do konce života působil jako ředitel
Muzea L. N. Tolstého v Jasně Poljaně. Publikací trošku zvlášť-
ního typu byl sborník sestavený V. Červinkou L. N. Tolstoj
v zrcadle současníků. Pořadatel v něm soustředil velké
množství materiálu převážně memoárového charakteru z pera
členů rodiny Tolstého, ruských i československých návštěvníků
Jasně Poljany, informoval o ruských i cizích monografiích
o Tolstém, o osudech jeho spisů v Sovětském svazu i ve světě.
V této různorodé mozaice zvláště zaujmou Zápisky Sofie
Andrejevny Tolsté, esej Stefana Zweiga a soubor/neúplný/
českých básní o L. N. Tolstém.

Po celá 20. léta nepřestala znepokojovat "záhada" Tolstého
myslitele a kritiky, kteří ji osvětlovali z duchovédných hle-
disk a koncepcí. Práce, jež nabízely čtenářům Tolstého tako-
véto rozřešení jeho záhady, pocházely z pera českých i zahra-
ničních autorů. K prvním patřil předčasně zemřelý dr. Gustav
Tichý, autor jubilejní přednášky, vydané roku 1921 v lidc-
vychovné knihovně Melantrichu. Už název L. N. Tolstoj -myslitele
a člověk napovídá, že G. Tichý se v ní obírá převážně etikou
Tolstého a s ní spjatými otázkami lidské existence, blaha,

lásky, utrpení a smrti. Tichý označuje Tolstého za "největšího křesťana a kacíře zároveň". Jeho přístup k umělecké tvorbě Tolstého je duchovní: "A nejsou to zajiště moralistní tendence, které tvoří uměleckou cenu jeho románů a povídek, je to ono vřelé pojetí předmětu jako lidského, každého se dotýkajícího, je to úplné splnutí s obsahem i dějem, ono strhnutí látky k sobě a pohřbení se v ní, jež dává každé jeho povídce i románu ráz objektivně všelidsky a přece zase tak subjektivní - ovšem vidíme všude velkého umělce i člověka. K tomu přistupuje nejkrásnější míra skutečného realismu, jenž operuje psychologii jednotlivce i logikou situace, dovede zachytit stejně dobře výrazné rysy scénické jako etické." G. Tichý v Tolstém spatřuje "největší paradox a protimluv naší doby", "jednoho z jejích mravních heroů" i "uštvanou oběť vlastního ideálu", je mu drahý jako "ideál humanity, jejímž byl největším apoštolem" a jeho myšlenka o "smíření lidstva v lásce vzájemné", myšlenka, která z něho činí "dělníka na téže kulturní roli, na níž pracujeme sami."

S etickým zřením G. Tichého vzdáleně koresponduje stanovisko Emanuela Rábla, filozofa masarykovské školy, který v České myslí/1924/ se k Tolstému vyslovil v referátu na knihu Lva Šestova Tolstoj a Nietzsche. Krajní idealista a existencionalista Šestov posuzoval v ní Tolstého a Dostojevského prizmatem imoralistní filozofie Nietzscheho, spatřoval v nich vzpouru proti vládě logiky, etiky a jakéhokoliv zákona vůbec; vytýkal Tolstému necitelnost pro jeho nelidské zecházení se Soňou a Annou Karenínovou a idealizaci sama sebe v Levinovi.

Značného rozšíření u nás dosáhla kniha D. S. Merežkovského Život a dílo L. Tolstého a Dostojevského, vydaná ve dvou překla-

dech a nakladatelstvích v roce 1920 a 1929. Vysloužila si chválu v kruzích buržoazní inteligence a emigrace a ,jak známo, silně zapůsobila i na Thomase Manna, když psal svůj esej Goethe a Tolstoj. Merežkovskij ve třech knihách vykládá o životě, tvorbě a nejobšírněji o náboženství obou ruských génů z hlediska své velkolepé, ale veskrze idealistické a mystické koncepce člověko-boha a bohočlověka. Přitom knize nelze upřít pronikavost postřehů a analýz ani duchaplnost stylu. Jejího autora více znepokojuje Tolstoj, "největší a nejsilnější z ruských lidí", ač dává za pravdu jeho antipódu Dostojevskému. Tolstoj je mu slepý titan, jeho síla vidí "ve schopnosti tohoto starce být věčným dítětem... Podle neuvědomělé neudrosti, podle nejnubšího zření do tajemství animalního života není mu sedm set let, nýbrž sedm set let; podle rozumu však je mu stále ještě sedmáct nebo dokonce sedm let". - "V Tolstém žijí a vždy žily dvě nejen různé, nýbrž někdy navzájem svrchované si odporující nepřátelské bytosti dvě střídavě se měnící povahy, jakoby dva lidé: malý myslitel lžikřesťan, "stařec Akim" a velký pravý pohan "strýc Jereměj". Pohanství Tolstého je prý cosi prvotního, prvorodého, je živelné, neuvědomělé, ale přitom "je přímou a jedinou cestou ke křesťanství Dostojevského". Tolstoj prý nevěří v nic, je opo-
 ňáčený, stydlivý nihilista 60. let, tajný odpadlík od Krista. Merežkovskij v duchu své subjektivistické symbolistní koncepce pokládá tvorbu Tolstého za výraz jeho tvůrčí osobnosti a tudíž za jediný, chromý padesátiletý deník, za jedinou jeho nekonečnou zpravěď. Proto Tolstoj je mu "veliký tvůrce lidských těl a pouze částečně lidských duší, totiž jen té jejich stránky, která je obrácena k tělu, neuvědomělým, živočišně živelným kořenům života." Mnohé tyto rysy uměleckého světa Tolstého

jsou bystře, geniálně odpozorované, bohužel však nedělitelné od jejich mystického jádra.

Lev Tolstoj u nás neušel ani výkladu z hlediska tehdy módní freudovské psychoanalýzy. Josif Kallinikov ve své knize *Lev Tolstoj - tragédie sexuální* /1931/ analýzu deníků, korespondence i děl Tolstého podřídil názoru, že všechny rozpory v jeho životě a tvorbě i rozvrat rodiny byly zaviněny jeho nadprůměrnou a potlačovanou sexualitou, již byla s to ukojit jen prostá žena z lidu. F.X. Šalda v krátké poznámce, již věnoval Kallinikovovu výtvoru ve svém Zápisníku, k tomu říká: "Nemysli si někdo, že tato kniha přispívá podstatně k výkladu Tolstého romanopisce a umělce slovesného...cc Tolstoj vyvedl z této materie, je právě a vlastní dílo jeho jedinečné tvořivosti básnické, její kvality se musí hledat v jeho konstituci charakterově básnické..."

Jurčič největším přínosem k tolstojovské literatuře té doby byl překlad životopisné monografie Romaina Rollanda *Život L.N.Tolstého*, která u nás vyšla poprvé roku 1922 a ve verzi autorem přepracované a doplněné u příležitosti jubilea narození Tolstého znovu roku 1952/po třetí roku 1957/. Monografie je výslednou syntézou celoživotního duchovního kontaktu francouzského romanopisce s uměleckým odkazem, idejemi a osobností Tolstého. Vliv Tolstého posuzoval sám Rolland takto: velmi silný v estetickém smyslu, dosti silný v morálním a malý v intelektuálním. Umění Tolstého bylo mu podnětem k vytvoření "heroických eposů" Jana Kryštofa a dalších, silně působil ušlechtilý příklad Tolstého jako umělce vědomého si své odpovědnosti před lidem, filozofa Tolstého nepokládal za přiměřeného jeho tvůrčímu génia. Tyto postoje k různým stránkám

jeho osobnosti uložil Rolland do své biografie Tolstého se snahou postihnout jeho vnitřní jednotu a vývoj. Napsal ji duchaplným perem vynikajícího stylisty a jemného cenitele uměleckých krás, uložených v poetických dílech ruského mistra. Portrétuje ho jako vášnivého milence života, opojeného nesmrtelností i smrtí, jako "velkou ruskou duši", která toho tolik dala lidem choré Evropy i probouzející se Ásii/Indii/. Zaujalo jej zvláště Tolstého umění homérského epika, umění "pronikat pravdu láskou". Přiznává se, že, kdykoliv se ocitá tváří v tvář jeho tvorbě, "zmizí humanistický snilek a zůstává umělec s orlím pohledem, který rázem pronikne do srdce". Má nemálo výhrad proti jeho utopiím, ale "úsilí duší po spojení mezi lidmi a po dražbě" i on pronáší za "nejvyšší zákon a jediný zákon života". Pro tuto vnitřní spřízněnost s Tolstým, která naplňuje monografii až emocionální přesvědčitostí, mohl být Rolland Gorkým prohlášen za "Tolstého Francie, ale Tolstého bez nenávisti k rozumu".

V jubilejním roce se znovu vrátil k Tolstému F.X. Šalda statí ve svém Zápisníku. Jako by volně navazoval na své úvahy přerušené první světovou válkou, a to i metodologicky. Přiznává, že čte Tolstého každý rok a pokaždé znovu žasne nad uměleckostí tohoto autora. Šaldovo nové zamyšlení je cele věnováno úsilí vymezit specifickou jeho uměleckého typu. Vychází z toho, že Šaldovi jeho koncepce "umělectví" jako klidné síly, něčeho vyrovnaného, objektivně spravedlivého, při čemž dochází "k ztotožnění autora s poznávaným předmětem". Tolstého vesmír je "hmotný, tělesný, vytvořený z vnějška do nitra prohlubovaný zrakem žasně pronikavým a spolehlivým. Zachycuje samu atmosféru; je to prolnutí hmoty světlem rozlišujícím a poznávacím... Romány jsou naplněny světlem, ale

všechního dne, jež je střízlivé, až tvrdé - sám nástroj pozná-
vací, čistý prostředek analýzy... je to samé čisté poznávání".
Proto svět Tolstého, odbočený analyzou a ironií, má připadu b,
děsnější než svět Dostojevského, "Pobyt v jeho říši je člo-
věku nadlouho nesnesitelný". I Zola se mu začal ve srovnání
s Tolstým až jarmarečně optimisticky a někdy i planatově.
Pro Šaldy je Tolstoj "vedle Pascala největší kritik života".
Proto při sam nesnesl pohledu na svět, který vytvořil, a
"musel vyjít z něho hledat sama, princip radosti". Ale zůsta-
la mu odepřena "milost osvobozeného zraku i srdce", již se po
Šaldy dostalo např. Shakespearevi. Šalda, jak patrné, zůstal
zajatem původní koncepce, vycházející z předválečné estopsy-
chologické školy, což však vůbec neznamena, že to, co dovedl
říši o umění Tolstého, není pronikavé, hluboké a krásné.

Ve srovnání s předválečným stavem se za první republiky
rozrostla univerzitní slavistika a literární věda^{avšak} až na
válečné výjimky - se stala více "akademickou". Příspělo k tomu
postavení univerzity jako instituce v buržoazně demokratickém
státě i neopozitivistický směr, který vyznávala většina sla-
vistů, v němž jednou z hlavních etností byl vědecký objektiv-
ismus. Tímto směrem a duchem je poznamenána i většina prací
týkajících se Lva Tolstého, který podal značnou pozornost
našich předních literárních slavistů. Znova se k němu vrátil
prof. Jan Máchal ve svých monumentálních Slovanských litera-
turách/1927/, kde mu v třetím díle věnoval dosti obsažnou ka-
pitola napsanou ve svém dřívějším pojetí/"Tolstoj je neúnavný
putník, hledající cestu do nového, lepšího světa. V něm nebylo
nic ztrnulého a ukončeného; a něho byl stále pohyb, stále hnání
stálý postup kupředu a nepřetržitá snaha k nekonečnému zdoko-

nalování a růstu. "Pojem cíle", vykládá Tolstoj, "nelze přikládati k životu sv. ta... Pro účastníky života může být toli směr, ceste". Pro sbírku Velcí spisovatelé ruští a ukrajinští napsal J. Machal roku 1934 ještě malou monografii L.N. Tolstoj k účelům školní četby.

Pozornost přiměřenou světovému významu věnoval Tolstému ve svém syntetickém díle Slovesnost Slovanů/1926/ význačný brněnský slavista Frank Wollman. Zapořil vyklad o ruském romancistovi do mozaiky autorů v kapitole o "tendenčním realismu" ve slovanských literaturách a uzavřel ho takto: "Kompromis etika neobyčejné hloubky citové a rozumové přesvědčivosti zachránil však světové literatuře jednoho z největších umělců, především romanopisce řídké epické síly, umné skladby, mistrovsky užitého slova, jež neztrácí kouzla ani ve filozofických pojednáních."

Tolstoj si získal též celoživotní obdiv a badatelský zájem přední osobnosti našeho slavistického světa první republiky prof. Jiřího Horáka. Byl proto J. Horák povolán u příležitosti jubilea na oficiální slavnosti 15.11.1928 přednést přednášku, kterou nazval Tolstoj a Slovanstvo /vtištěnou ve Slovanském přehledu 1929/. Jejím tématem učinil vztah Tolstého k slovanským národům, jeho odmítavý postoj k vlastenectví a slovanské vzájemnosti a rozsáhlý jeho ohlas ve slovanských zemích. "Na literatury slovanské působí Tolstoj jednak mravním obsahem svého díla, jednak jako geniální představitel psychologického realismu a veliký básník epický. Ovšem tento vliv splyvá s mocným proudem literatury ruské, který od let devadesátých pronikal na území slovanské a kříží se také s vlivy francouzskými,

anglickými a severskými." Tolstoj jako kritik společnosti a veliký básník, jehož dílo "je prodechnuto duchem pravdy" byl "posilou slovanským pokolením, jímž bylo určeno nésti břímě odpovědnosti v dobách nejtěžších". J. Horák se soustřeďuje především na myšlenkový odkaz Tolstého a zůstává ideově v linii předválečných idealistických názorů. Ve výrazné zkratce podává rozsáhlý, nannoze objevený materiál. Zpracováním tématu, v té době jistě nezanedbatelného, Masaryk a slovanské literatury, kde význačné místo je věnováno Tolstému, přispěl J. Horák do Sborníku přednášek o T.G. Masarykovi/1931/. Prof. Horák s J. Ejackým byl též redaktorem jubilejního sborníku statí a bibliografických přehledů L... Tolstoj, který uspořádal Slovanský seminář univerzity Karlovy. Kromě bibliografických prací obsáhla tato publikace studie/ruský psané/ tří ruských emigrantů, kteří přistoupili k odkazu Tolstého se starou myšlenkovou výzbrojí. J. I. Gessen ve statí Nev Tolstoj ~~ka~~myslil pojednal o genezi Tolstého filozofických názorů se snahou zachytit jejich dynamiku ve styku s evropskou filozofií. I. I. Lapšin ve studii Metafizika L. Tolstogo se zaměřil na charakteristiku systému názorů Tolstého ve vztazích k Schopenhauerovi, Kantovi aj. Nejblíže k literární věci měla rozprava J. A. Ejackého Tolstoj i priroda, jež toto téma prozkoumala z různých stran, ve vztahu autora k přírodě, z hlediska jejího ztvárnění v díle, symboličnosti jejích obrazů i jednotlivých přírodních jevů. Prof. Ejackij napsal o Tolstém ještě výrazný medailón v knize Klasikové ruské literatury/1930/, kde vyložil Tolstého jako "vyvrcholení ruské šlechtické kultury". Ročenka Slovanského ústavu z 30. let představila další jména emigrantů, kteří se u nás obírali Tolstým: vedle už zmíněného V. Bulgakova ještě D. Verguna, M. A. Inostranceva a A. Běma. Dosud

zůstává - i při své metodologické nedokonalosti - cenným pramenem rozsáhlého faktografického materiálu z dějin české recepce ruské literatury a speciálně Lva Tolstého syntetická práce brněnského profesora Josefa Jiráska, nazvaná *Rusko a my, dějiny vztahů československo-ruských od roku 1894 do roku 1914*, jehož druhé opravené vydání 4.dílu vyšlo v roce 1945. Na závěr vyklada o účasti univerzitních vědců na českém poznávání Tolstého v tomto období připomeňme ještě záslužnou roli, již sehrál prof. Horák po osvobození jako přednášející na pražské univerzitě, kde dovedl svou vyzrálou vynalivností, rozsáhlými znalostmi i láskou k ruské literatuře a Tolstému na prvním místě nadchnout početné řady mladých českých rusistů.

Satímco akademická věda, zahleděná spíše do minulosti, zabývala Tolstého do literárněhistorických souvislostí vývoje v oblasti literární kritiky se ruský klasik znovu ocitl v proudu polemické výměny názorů protikladných ideologických sil. Bezprostřední popud k četným projevům o Tolstém dalo jeho jubileum v roce 1928 a 1930; výrazně je poznamenalo celkové zostření politické situace. Připomeňme si ji jen ve zkratce: ještě ke konci 20.let dosavadní stabilizaci rozvrátil výbuch hospodářské krize; v souvislosti s radikalizací strany došlo k nástupu mladých komunisticky uvědomělých intelektuálů, mezi nimiž byly výrazné literárněkritické talenty B. Václavka a Julia Fučíka, s jehož jménem je také spjat zápas o marxistické pojetí Tolstého.

Julius Fučík znal tvorbu Tolstého od školních lavic. K jeho jubileu v roce 1928 uspořádal pro Malou knihovnu leninismu vydávanou Komunistickým nakladatelstvím, publikaci *Lenin o Tolstém*. Základ knihy tvořily čtyři Leninovy články

z roku 1900 a 1910-11 Lev Tolstoj jako zrcadlo ruské revoluce, L.N.Tolstoj, L.N.Tolstoj a současné dělnické hnutí a L.N. Tolstoj a jeho epocha. A nim byly připojeny citace z různých projevů V.I. Lenina a úryvky ze vzpomínek M.Gorkého, N. Arapské a V.D. Bonč-Brujeviče, charakterizující Leninův vztah k Tolstému. Fučíkova úvodní stať nazvaná Lenin - literární kritik byla prvním zahraničním ohlaseem na Leninovy články o Tolstém, prvním pokusem za hranicemi Sovetského Ruska vyložit tvorbu a učení Tolstého ve světle Leninovy koncepce. Fučík spatřoval v článcích o Tolstém další důkaz o Leninově mnohostrannosti, doklad, jak jasné a přesně dovedl i beletrii oceňovat z hlediska dělnické třídy. "Roznávám se v nich "nového" Lenina - literárního kritika". Články byly pro Fučíka příkladnými pracemi marxistické literární kritiky, jež je schopna s klasickou jasností řešit i nejsložitější otázky, jakou byl i odkaz Tolstého. "Kolik tápání, kolik krkolomných obrátů, kolik "mystických" výkladů četli jsme již o Tolstém. Kolik těžkých a namáhavých cest prodělali literární historikové, aby spatřili složitý zjev Tolstého v jeho jednotnosti, aby našli pravé pozadí, z něhož pramení do nejrozumnějších moří na jednu stranu bohaté prameny pokrokového souzení ze kapitalistické společnosti a církevního církvenictví - a na druhou stranu reakcionářského vytváření "zjevného jedu" nového "civilního" náboženství. Lenin ve své kritice Tolstého našel tuto jednotnost, našel toto pozadí. Uviděl Tolstého ne jako neformnou masu svérázných úvah, ale jako zjev hluboce začleněný do společenského vývoje." Lenin své články založil na marxistickém rozboru určité historicky konkrétní epochy v sociálně ekonomickém a politickém vývoji Ruska a

konfrontoval Tolstého s postavením širokých lidových vrstev v této epoše; vysvětlil specifický ráz geniality Tolstého, umělce a myslitele, jako odraz myšlenek a nálad ruského rolnictva v období příprav ruské revoluce. Konfrontace umělecké tvorby a Tolstého doktríny se skutečností Leninovi umožnila na základě tohoto sepětí Tolstého s lidovým hnutím odhalit revoluční obsah skrytý v jeho tvorbě/před Leninem nepochopný/ a poukázat na reakční ráz Tolstého doktríny, na propast která ji oddělila od revolučního socialismu. "Tolstoj zobrazuje, vyjadřuje všechny tyto ideje rolnictva své doby, ale nevysvětluje jeho směřování... může ocenit a odsoudit zlo současné společnosti, ale nemůže ocenit cestu k nápravě. Vyjadřuje ideje, aniž zná konečný dosah... A proto už nechápe význam takového roku 1905 a nedovede vidět, že místo rolníka bylo v revoluční frontě vedle revolučního dělníka. Neví o to, protože nepřišel s rolnictvem, nýbrž přišel k rolnictvu. Nemůže pochopit revoluci a musí být proti ní. On, který celý svůj život bojuje proti strašným ubíjejícím projevům kapitalistického zla, hlásá "neodpírání zla násilím". On, který prudkými a bezohlednými útoky napadá církevní komediantství, hlásá - nové náboženství. To může a musí vidět jen člověk z třídy odsouzené definitivně k smrti; tak může a musí skončit jen socialismus feudální." Fučík formuluje závěry své analýzy takto: "Tolstoj tedy není a nemůže být revolucionářem. Ale může mít a - jak Lenin právě dokazuje - má skutečný revoluční význam svým bojem proti carskému samoděraví a černoboctněství, vyjadřováním idejí procházejících ruským rolnictvem let 1861 až 1905." Fučík vyzvedl metodologický význam Leninových článků pro literární vědu i jejich dosah pro další poznání tvorby Tolstého. "Dává klíč k celému

Tolstému a tolstojevštině" a literární kritik by je "mohl dovést až do všech literárních důsledků, vysledovat v, voj jazyka Tolstého děl, výběr obrazů, volbu typu a stanovit v souhlasu s touto analýzou ideologického zařazení Tolstého jejich zákony." Leninova koncepce, vyznačující se přesností historio-sociologické analýzy, potírá na jedné straně idealistické vykladače Tolstého, kteří ho rozštěpili na umělce a náboženského myslitele -ať už se stavěli k jeho učení kladně nebo záporně -, aniž pochopili jejich dialektickou jednotu, na druhé straně polemizuje s vulgárně sociologickou kritikou, která Tolstého pokládala buď za mluvčího ruské aristokracie /na základě krátkého spojení mezi původem a tvorbou a názoru o nevědomosti tvorby/ anebo za "ideologa a proroka části revolučního rolnictva"/ což vytváří Ručík Janačarskému nový český portrét Tolstého, vytvořený Ručíkem na základě leninových článků, však v té době u nás nikdo, ani sám Ručík, nerozvinul dále "až do všech literárních důsledků". Setkání s -eninem jako literárním kritikem Ručíka však metodologicky vyzbrojilo pro řešení otázek českého klasického dědictví a poskytlo mu klíč k výkladu a hodnocení významných zjevů naší literatury minulé i současné.

Na Ručíkovu brožuru Lenin o Tolstém reagoval Ladislav Štoll v Signálu/1923/ krátkým referátem, v němž vytkl novost leninova přístupu k Tolstému "z hlediska třídního boje": "leninova ideologie se zde uplatňuje v novém užití."

Proti jasným a ocelově pevným tézám leninovým v podání Ručíkově se jeví ostatní dobové projevy o Tolstém mimoděk oponující jim v této diskusi jako tápající, plné paradoxů a náhle zastaralé.-- Tolstému u příležitosti výročí zaujal

Stanoviško i přední liberální publicista Ferdinand Peroutka ve statí Zanedlouho po Tolstém/otištěné roku 1922 v knize Ano a ne/.F.Peroutka si liboval v duchaplnostech a paradoxech,jež však nehledě na bystré postřehy zakrývají matnost odpovědí na tolstojevská proč.Evropa prý při jubileu Tolstého "rozsvítila svíčku před obrazem svého dědečka"."Tolstoj dnes leží pohřben pod pomníkem své slávy.Jenom v jeho umění z Tolstého hrobu věčný život září".Tolstoj myslitel však nemá co říci naší mládeži."Jeho traktáty čteme dnes s pociťem,s nímž procházíme muzeem.Tolstoj podnikl obrovský a zcu-falý pokus udržet svět v mezích starého křesťa-ství.V tom zcela podlehl.Pokusil se -jako nikdo jiný - zastavit dyna-miku moderní doby.Proto je dnes tak opuštěn... Zjev Tolstého je vysvětlitelný jen ruským prostředím.Rusko -to jest blíz-kost k mužictví a Asii .. Představa svatého Ruska byla až tragicky vyvrácena komunistickou revolucí,v níž se ukázalo, že nikoliv Tolstoj,ale Lenin vystihl duši mužikova,a vlebena pasivita ruského lidu byla způsobena jen carskou přesilou." Proti evropské aktivitě hlásal Tolstoj prý "rostlinný ideál pasivity,naš mávle rukou aktivní Rusko v podobě Gorkého, atd.

Ve sboru hlasů k Tolstého jubileu se ozval - naposled - i T.G.Masaryk,dávny znalec a kritický ctitel a možno říci i přítel jasnopoljanského myslitele.Připomeňme si,že Masaryk od počátku tézi o neodporování přijímal ve smyslu ideálu hu-manitního,vyhrazoval si morální právo na obranu při napadení.Světová válka ho přesvědčila,že program nepřetivění je ab-surdní.Ve Světové revoluci připouštěl nejen obranu,ale i útok proti útočníkovi.Při svých osmdesátých narozeninách 1930 na projevu k legionářům se vrátil k staré myšlence a

odsoudil Tolstého nečekaně drsnými slovy: nazval ho "vrtákem" "sačkorářství by bylo, kdybychom se drželi Tolstého a našeho Chelčického."

Prezidentův neaktivní výrok o Tolstém vyvolal/aktivou/polemiku se strany přemysla Pittera v knížce nazvané Chelčický, Tolstoj, Masaryk/1931/, prochnuté jinak až kazatelským patosem. Je to v podstatě kritika Masarykova "kompromisnictví" zprava, z pozic důsledného tolstojovství a utopického idealismu. Spásu vidí P. Pitter v Tolstém, protože přes katastrofičnost své doby důsledně setrval na postulátu Ježíšově. Problém současného lidstva se mu jeví jako "~~má~~ problém používání násilí". "Proto tím víc je zapotřebí takových vrtáků, kteří by zavrtali hodně hluboko do vědomí a svědomí lidí." V Pitterově podání se Tolstoj opět proměnil ve "starého proroka bílého", světelný zdroj lásky a míru/bylo to však v předvečer nástupu fašismu/v Německu¹/ a stal se abstraktním stínem toho lidského pozemšťana a robustního muže, kterého v něm obdivoval Gorkij i Lenin.

Zcela jiný portrét Tolstého, navazující na tradici gorkovskou a rollandovskou, namaloval překladatel a kritik Bohumil Mathesius ve svém eseji O Lvu Tolstém člověku a buřiči, otištěném jako předmluva k *Vojně a míru* v melantrišské knižnici roku 1923. Důsledný historismus, zasažení do doby, v níž žil v předvečer velké války, kdy "ruská vlast trnula v křečích těžké hodinky", nic neubral na přesnosti a barvitosti Mathesiova obrazu Tolstého, kterého zpodobuje jako osobnost "neobyčejně silnou, silnou v přednostech i chybách, hranatou, svalnatou a nepoddajnou", která "v neúprosném lisu horkých bolestí Ruska a obecného evropského napětí" vydala "plod překvapující na pohled až děsivě".

Oběhnikem Mathesiova pojetí je Tolstoj "bojovník a rváč".

Léčivě eseje stojí za to ocitovat cel, neboť se málo najde tak silných míst v rozsáhlé literatuře o Tolstém: "Tolstoj je bytost velkých rozměrů, složitá, neharmonická; rozum jasný, ale jednostranný, závodní kůň s klapkami na obou očích; povaha silná, až tvrdá s hlubokým sklonem k sektářství, raskolnictví; individualita bohatá, přebujelá, přetokší všechny hráze; typicky ruský je v něm sklon k ideovému a morálnímu přepití.

Jeho náboženství, složené z dobových prvků, je výrazem dobové nálady. Jako literát je umělcem vzácných kvalit, sechař plastických, barvitých a živých figur, pozorný stylista, jehož největší význam je v kritice romantiky, romantických hrdin a romantických postav; jako myslitel je jen epizodou v dějinách evropské morality, ale svou kritikou společenskou, sociální i kulturní je silným motorem onoho pohybu vpřed, v nějž sám nevěřil. Jako člověk, který neustoupil před žádným problémem a neuhnul žádnému utrpení, je skvělým příkladem hrdinského života, typem bohatého a vášnivého individualisty, jednoho z největších, jež razilo devatenácté století.

Lev Nikolajevič Tolstoj je závažným kusem dědictví, jež odkázalo století devatenácté století dvacátému."

Mathesius se po několika letech - zase u příležitosti výročí - vrátil k Tolstému a zhutnil svou charakteristiku do výrazné zkratky, již uzavřel: "Zatím co jeho stavba spisovatelská žije do posledního výstupku, fasády a římsy, zatím co tento velký analytik a překonávatel romantiky žije dodnes plným životem, má za sebou masy čtenářů, obdivovatelů i celé školy žáků, pro ideologa jako by platila skeptická slova, která

prošel jednou při pročítání svých ideových odpůrců: řady lidí halasí a píší! Ale až zemru, za pár let se budou ptát: "Kde je ten hrabě, který chtěl ševcovat? S tím se jednou něco stalo? Ten to byl!"

Pohnutá 20. léta byla v české literatuře časem rozkvětu románové tvorby, v němž dozrál vývoj nejvýznamnějších našich prozaiků. V jednom z hlavních jeho proudů se utvářel český socialistický realismus. Naše literární kritika s ním spjatá čerpala poučení a vzory u sovětské literatury a literární teorie. Přínosem tu byly i překlady sovětských románů v Nové ruské knihovně, Mathesiusův překlad *Dozrušeno země a j.* Literární kritici i spisovatelé hledali víc než dříve návaznost na tradice klasického realismu 19. století. V této souvislosti si můžeme položit otázku o vlivu Tolstého na novou českou prózu. Otázka může zůstat jen otázkou. A tomuto složitému problému lze tu připojit jen několik poznámek a odkazů na literaturu. Vliv Tolstého v těchto letech nemohl být už – jako tomu bylo před světovou válkou – ideový a obsahově tematický, ale jen tvárný, jako další rozvíjení některých rysů poetiky jeho psychologického realismu. Sam pojem "vliv" nelze tu chápat doslovně, ale ve smyslu, jak mu rozuměl Vladimír Pozner, když o Tolstém řekl toto: "Nemohu si představit spisovatele, který by nebyl v té či oné míře pod vlivem Tolstého. Vlastně nejde tedy ani o vliv. Jako je nemožné pokládat fyziku po Newtonovi za tutéž, jaká byla před ním – totéž platí pro fyziku před Einsteinem a po něm – tak nelze zkoumat podstatu člověka, který je hlavním předmětem literatury, aniž vezmeme v úvahu Tolstého." Ještě méně obecně a kvalifikovaněji se k tomuto problému vlivu Tolstého vyjádřil Thomas Mann, jehož vnitřní blízkost k Tolstému bychom mohli označit za vliv, kdyby se

nejednalo o tak velké a svébytné spisovatele: "Vyprávěčská síla jeho díla je nedostižná a každý styk s ním, i tam, kde Tolstoj vůbec nechtěl umění, kde jím pohrdal a tupil je a používal je jen ze zvyku jako prostředku pro sdělení morálních poučení, i tam ještě přináší ducha, který umí vnímat /a jiného ducha není/ proud síly a osvětlení, tvářící rozkoše a zdraví. Nikoli o napodobení jde přitom - jak by mohla být napodobována síla? Žákovství, hodné tohoto jména, bude sotva kdy možně poznat jako žakovskou závislost a pod tolstojovským mistrovským vlivem může být provozováno umění velmi rozdílným způsobem, podle ducha a formy, především způsobem velmi rozdílným od způsobu jeho." Práci literárního historika, zkoumajícímu "vliv" jednoho autora na druhého, velmi ulehčí ten spisovatel, který se sám ke svému Mistru hlásí a zanechá o tom písemné svědectví. Patří k nim i čeští spisovatelé, které tu uvádíme jen jako ukázkové případy.

Evidentně blízký vztah k Tolstému měla z našich autorů Marie Majerová. Před válkou napsala o něm dvě časopisecké stati. V 20. letech upravila Tolstého legendu Jak si čert vysloužil krajíc na dětskou divadelní hru k účelům dělnické osvěty. A ještě ve svém Pohledu do dílny roku 1950 se odvolává na Tolstého, když hájí právo socialistického umělce na tendencínost. Takže oprávněně mohl její biograf Jiří Hájek konstatovat: "Zároveň s mistry francouzského realismu a ještě miloběžji než oni na ni působí obrovitý zjev -va Nikolajeviče Tolstého, nikoliv ovšem svou filozofií, nýbrž svým mocným, reálným viděním skutečností a společenských procesů v hlubinách staré "mužické Rusi".

Ruský román mnoho znamenal i pro T. Svatoopluka. Ale jeho vlastního doznání jím v patnácti letech otřásl zločin a tres

a Vzkříšení a stalo se mu podnětem k tvorbě. Román Tolstého na něho zapůsobil ideově: jako pramen lidství a škola nenávisťi k vykořisťovatelům. Druvnávaci analýza by, zdá se, odhalila bližší spřízněnost Svatoptukova románu s tendenčním, usvědčujícím realismem Vzkříšení nejen po stránce ideové, ale i v groteskním podání postav a v útočném stylu.

Zřejmě nejplodnější materiál pro konfrontaci s Tolstým poskytuje tvorba Marie Fajmanové. Disponujeme jejími vlastními výroky o sympatiích k ruskému klasikovi. Areutzeva sonatu přečetla tajně ve třinácti letech, což "bylo pro ni tolik jako zemětřesení". Roku 1921 druvnávala Flauberta s Tolstým a přiblížila se k ruskému prozaikovi jako životnějším. Prostřednictvím ruské klasiky, zejména Tolstého, nachází cestu k současné moderní próze, Sinclairovi, I. A. Alexěvi i Proustovi, na něž ji však odrazovala jeho "neurávenická sebeanalýza." Zvláště Vojna a mír, jak doznávala roku 1933, patřil k jejím oblíbeným románům od mládí a doprovázel ji celý život. Tolstého na ni působil hlubokým dojmem silou své pravdivosti a absolutní znalostí psychologie. V době Velké vlastenecké války četla jako mnozí Češi Tolstého epopej jako bibli, jako zdroj útěchy a naděje. "Je nepochybné, že v epickém chápání látky byl mým učitelem Lev Nikolajevič Tolstoj. S jeho konzervativním učením jsem nesohlasila, ale jako umělec je pro mne dosud největším prozaikem světové literatury". R. Motylevová zkonfrontovala Vojnu a mír s trilogií Fajmanové a našla řadu obdobných rysů v kompozici a způsobech ztvárnění postav. U Tolstého česká prozaička našla vzor monumentální epické stavby, "románové symfonie", sepětí epické šíře s vnitřním světem a vývojem řady hrdinů různých typů a společenských

vrstev; dále ve svých románech rozvinula ty prostředky ztvárnění postavy, jimiž Tolstoj byl předchůdcem moderního vyprávěčství, jako vnitřní monolog, objektivní vyprávění obohacené "subjektivními prizmaty", metoda ozvlášťňování světa dospělých očima dětí, promyšlené využití detailu symbolické platnosti apod.

Tolstoj v 30. letech obchátil i českou národní tvorbu. Jeho legendy u nás už od 30. let oblíbené a často vydávané daly podnět ke vzniku dvou významných oper. Otakar Ostrčil, žák O. H. Dvorského a přítel Z. Hedyho, napsal velké jevištní dílo, operu Henzevo království, pro níž vytvořil libreto Jiří Matoušek podle Tolstého Pohádky o Ivanu Klapákově. Opera, jež měla svou premiéru v Národním divadle roku 1935, byla oceňována jako dílo, "které znamená epochu". O rok později J. F. Foerster dokončil na námět Tolstého legendy Dva starci /dle vlastního libreta/ s vědomým navázáním na Komenského Labyrint svou poslední operu Bloud, do níž je promítnuta idea oběti umělcům blízká, že sebeobětování pro jiné je největší lidské štěstí.

I mezi dvěma válkami Tolstoj dále plodně zasahoval do našeho divadelního života. Na začátku 20. let z jeviště zazněly jeho hry u nás dosud neinscenované: roku 1921 v Tylově divadle v Ruslích A světlo do tmy svítí, téhož roku na Vinohradské scéně v režii K. Dostala lidová hra Ona je vším vinna/znovu uvedena na matinée v Národním divadle roku 1923/. Tylovo divadlo v roce 1922 předvedlo dramatizaci Kreutzerovy sonáty. O Plody oběti u nás roku 1922 vystoupilo hostující Ruské komorní divadlo. Proslulá Vláda tmy se vrátila po převratu na scénu Švandova divadla v provedení Ruského komorního divadla, 1928 se dávala v Kladně, a v roce 1929 ji inscenovala konzervatoř v režii M. Svobody se začínajícími Fivcem a Blahníkovou/ a znovu konzervatoř roku 1941/. S Živou mrtvolou vystoupil na prknech Vinohradského u nás hostující MEHAF a pak ji hrálo roku 1923 divadlo v Kladně, 1928 v Olomouci a opět v Kladně, 1936 v Plzni a Brně. V jubilejním roce 1928 znovu na Vinohradech v režii J. Bora a v hlavní roli se Z. Štěpánkem. I dramatizace Tolstého románů měly u nás tehdy úspěch, i když ne tak

pronikavý jako inscenace románů Dostojevského. Annu Kareninovou uvedla Oranie v roce 1920, mladno a lylovo divadlo téhož roku a Plzeň v roce 1930 a 1932. Nejvýznamnější byla představení Anny Kareninové na scéně Vinohradského divadla, kde hlavní postava ztělesnila 1929 Olga Scheinpflugová a v roce 1935 Anna Sedláčková. Vzkříšení se u nás dávalo ve dvou úpravách. V drammatizaci F.F. Raskolnikova je uvedla Olomouc se scénickou hudbou Víta Nejedlého/. 1931 Vinohrady a Brno, v roce 1933 Východočeské divadlo. V téže roce v Pražském divadle Vzkříšení zaznělo v úpravě Henry Bataille/provozované na zabitku století v Paříži a ve Vídni/ v režii Jana Bora a v hlavních rolích Kaťuše s O. Scheinpflugovou.

Výročí vždy oživovala, u nás i jinde, zájem o Tolstého. Značná část literatury o něm vznikla u příležitosti významných výročí. Vedle se tak jen z piety; byla to příležitost bilancovat, vyslovit se k velké znepokojivé hodnotě z hlediska živé současnosti. Nejinak tomu bylo i v roce 1935, u příležitosti čtvrtstoletího výročí smrti.

V listopadu toho roku přítomnost uveřejnila výsledky ankety mezi evropskými spisovateli o Tolstém a jeho vlivu na mládež a příští vývoj. Odpověděla na ni řada významných osobností, mezi nimi Knut Hamsun, John Galsworthy, Miguel Jhanunc, Stefan Zweig, Thomas Mann, Max Brod, André Maurois. Až na několik hlasů záporných většina odpověděla: Ano, Tolstého čtu s radostí a ještě stále má nade mnou velkou moc. J. Zweig: Tolstého díla jsou z těch věčných knih, ke kterým se člověk ustavičně vrací, protože jejich problémy jsou neměnnivé, s každou generací obnovované, a jejich forma je jediná forma nikdy nestárnoucí." Ale na otázku o mládeži Francie, Německa, Anglie, Skandinávie odpověď zněla uniseno: Na mladé lidi nemá v naší zemi žádný vliv. A. S. Zweig k tomu dodal: "Dnešní mládež většinou nemá ^{svobodu} volby, protože je tvrdě strhována do okruhu politických problémů. Musí se bránit

na rozjímavý život nemá kdy..."

Ani v Sovětském svazu neměla mládež na rozjímání mnoho času, ale ve vlasti Tolstého, jež prožila říjen a byla v té době v ro-
machu socialistické výstavby, byl poměr k Tolstému jiný. Osvět-
lil ho Ldeněk Nejedly ve svém článku L.N. Tolstoj a SSSR, ave-
řejněm v Zemi sovětů IV. Stať prof. Nejedlyho, předsedy Spo-
lečnosti pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem,
napsaná v roce, kdy československá vláda podepsala se Sovětským
svazem spojeneckou smlouvu, má výrazný polemický osten. U pří-
ležitosti výročí Tolstého se totiž zaktivizovala u nás emi-
grantská inteligence a působila na veřejnost svými výklady
Tolstého, ozvaly se též hlasy, že v SSSR je Tolstoj na indexu.
Nejedly naopak dokazuje, že Tolstoj ve svazu je slaven a masově
vzdáván. "Tolstého spisy jsou tištěny na státní náklad a vlád-
ními orgány dodávány i tam, kam by jinak snad nebyly pronikly,
na venkov, do knihoven i vzdálených krajů. Popularita Tolstého
v SSSR nijak nepoklesla, nýbrž naopak ještě stoupá." Avšak
stať Nejedlyho nemá jen informativní a referující charakter,
je to vyloženě ideologická stať, která u nás nově osvětluje
vztah revoluce k Tolstému a tím i samotného Tolstého. Proto
oprávněně můžeme označit Nejedlyho vystoupení za třetí etapu
úsilí o marxistické pojetí Tolstého u nás, navazující na S.K.
Neumanna a J. Pučíka.

Autoritu Tolstého v SSSR podepřel sám Lenin, z jehož článků
Nejedly vychází ve svém příslušně jasném výkladu. Co z Tolstého
je v SSSR plně akceptováno? Především Tolstoj jako veliký umělec
geniální spisovatel; jeho umění pravdivé a vysoko umělecky kres-
lit živé ruské lidi a Rusko druhé poloviny 19. století neoce-
ňují jen čtenáři, nýbrž staří a mladí, ale i mladí sovětsí spiso-
vatelé. "Zejména hnutí tzv. socialistického realismu opírá se

umělecky velmi silně o Tolstého. Ne ovšem tak, že by Tolstého prostě napodobovalo. "Kritický realismus Tolstého musí se v našem umění povýšit v konstruktivní realismus," řekl Maxim Gorkij, sám žák a velký žák Tolstého. Ze spisů Tolstého se učí pracující poznávat a nenávidět kapitalistické zlo. A co revoluce z Tolstého nepřijala? Jeho učení o neprotivení^{se} násilí, jež vždy považovala za nebezpečné nabádání, aby pracující snášeli útlak a porobu bez reptání a odporu. Lenin přesvědčivě vysvětlil jeho společenské a historické kořeny: Tolstoj převzal na jedné straně nenávisť k byrokracii, církevnictví a kapitalismu a na druhé straně odpor k městu, kultuře a blouznění o Kristu od politicky zastaralého, nezúčastněného muzika v období kapitalizace ruského feudálního systému v letech 1881 až 1909. Vzhledem k této vnitřní rozpornosti vztah revoluce k učení Tolstého byl v různých dobách různý: Až do první ruské revoluce Tolstoj sehrál důležitou roli burcovatele dělníků, rolníků a inteligence. Situace se změnila roku 1905, kdy revoluční proletariát se postavil proti všem vlivům oslabujícím revoluci a třídní boj, tedy i proti Tolstého defétismu, proti jeho feudálnímu socialismu bez výhledů do budoucnosti. Po revoluci 1917 byl Tolstoj znovu objeven "jako jeden z těch, kdož kdysi svou kritikou pomáhali připravovat revoluci". Jeho díla teprve nyní začalo pronikat do širokých mas, od roku 1917 do r. 1935 bylo vydáno 12 miliónů svazků jeho spisů, bylo přeloženo do 40 jazyků národů Sovětského svazu. Od roku 1928 začalo vycházet akademické vydání, tzv. jubilejní, které - dodejme - do roku 1953 obsáhlo 90 svazků. Vznikl celý kult Tolstého, který trvá v podstatě dodnes. Takové byly hlavní myšlenky stati Nejedlého. Je možné ji hodnotit jako přínos k marxistickému výkladu odkazu Tolstého, ale i jako nárys kulturní politiky

ve vztahu ke klasickému dědictví v budoucím našem socialistickém zřízení, předvedení způsobu, v jaké úpravě vjazyka hodnota minulosti může integrovat do nové společnosti a zahrát v ní svou novou roli.

Českým čtenářům Tolstého čekaly však ještě zkoušky nejtežší, nichov, okupace, válka.

Politickou a ideovou situaci v mezidobí 1945-1948 lze ve vztahu k Tolstému vyznačit na dvou rozdílných publikacích, vyšlých v r. 1946. V hutné monografii Lev Nikolajevič Tolstoj od Václava Chyba dozrívá ještě minulost - zároveň s rozpaky intelektuála v předvečer roku 1948. Je napsána s popularizačním záměrem, obrací se ke čtenáři a přináší lehce srozumitelné načasované komplexní poučení o životě, v, voji tvorby a názorů, o jednotlivých dílech z obsahového zřetel, o tolstojovství, o vlivu Tolstého v Čechách a na Slovensku. Z odkazu Tolstého, konstatuje autor, "propadl soudu času přece vším ideál společnosti, organizované ne státně, nýbrž jen na mravních zásadach." "Státní společnost se naopak stále upevňuje - ale "máme pocit, že by společnost, organizovaná na Tolstého zásadach, byla lepší."

Druhá publikace pod názvem Velcí ruští realisté/1948/ pochází z pera maďarského marxisty Georga Lukáče a směřuje naopak k blízké budoucnosti v socialismu. Stati o Dostojevském a Tolstém/Lev Tolstoj a vývoj realismu, Lev Tolstoj a západoevropská literatura/ jsou polemicky zacíleny proti mystickým, idealistickým, emigrantským výkladům Tolstého, které zkoumaly duchovní obsah jeho děl z jednotlivých jeho konzervativních názorů a z hlediska koncepcí samých vykladačů. Lukács jako estetika, vycházející z Marxe a Leninovy teorie odrazu, postupuje opačně: zkoumá společenskou bázi, ony skutečné společenské síly, pod jejich vlivem se utvářel literární a lidský charakter

tolstého a duchovní náplň jeho děl, určující jejich estetickou formu. Hlavní váhu však klade ne na společenskou, ale estetickou analýzu, na rozbor postav, v nichž se projevují dobové otázky. Vliv ruského klasického románu a Tolstého na světě ukazuje, že osvobození jeho podstatných rysů umožňovalo a nejlepších západních autorů citlivost pro domácí, národní problémy, výtří smysl pro to, jak je realisticky a umělecky dokonaleji vyjádřit. Nejodlehlejší poučení z ruské klasiky a Tolstého je Lundecovi lidská a umělecká spojitost spisovatelů s velkým lidovým hnutím. Toto spojení i Tolstého umožnilo překonat osamělost, izolovanost, pouhé pozorovatelsví a dalo mu velká hlediska a plodnou tematiku, z níž vytvořil i velké, originální a umělecky působivé formy. V tomto smyslu je ruská klasika 19. století a zvláště Tolstoj příkladný pro socialistické spisovatele a řešení nových literárních úkolů.